Eugen Pavel

LITURGHIERUL ÎN LIMBA ROMÂNĂ (PRIVIRE SINTETICĂ)

Considerat principala carte bisericească de ritual, care aparţine celor mai vechi texte creştine de slujbă, *Liturghierul* (gr. λειτουργικόν) cuprinde rânduielile sfintelor liturghii ale ritului bizantin, care se oficiază de către arhiereii şi preoţii ortodocşi, în special duminicile şi la sărbători (*Liturghia Sfântului Ioan Gură-de-Aur*, cea mai frecventă, *Liturghia Sfântului Vasile cel Mare*, care se săvârşeşte de zece ori pe an, şi *Liturghia Darurilor mai înainte sfinţite* a Sfântului Grigorie Dialogul, rezervată Postului Mare), cu unele îndrumări asupra modului şi a timpului celebrării lor, la care se adaugă textele şi cântările slujbelor premergătoare, precum şi diferite rugăciuni. Cartea a fost publicată şi cu indicaţia generică de *Liturghie*, fiind folosită uneori forma de plural. A mai fost denumită şi *Slujebnic* sau *Slujelnic*, sub influenţa slavonă. *Liturghierul* arhieresc, care are denumirea curentă de *Arhieraticon*, cuprinde rânduielile hirotoniei şi hirotesiei slujitorilor bisericii[1].

Traducerea liturghiei în limba română în jurul anului 1100, potrivit unei informaţii interpretate eronat în prefaţa *Gramaticii române* din 1848 a lui Nicolae Bălăşescu, idee acreditată, de fapt, de Andrei Şaguna, dar reiterată şi de unii autori contemporani, rămâne, totuşi, de domeniul fanteziei[2]. Primul *Liturghier* tipărit în limba română, în 1570, la Braşov, îi aparţine diaconului Coresi[3]. Descoperit şi

[1] Pentru dimensiunea teologică şi religioasă a cărţii a se vedea Badea Cireşanu, *Tezaurul liturgic al Sfintei Biserici creştine ortodoxe de Răsărit*, tomul II, Bucureşti, Tipografia Gutenberg, 1911, p. 388; Petre Vintilescu. *Cartea numită Liturghier*, în „Studii teologice", XI, 1959, nr. 9–10, p. 507–524; idem, *Liturghierul explicat*, Bucureşti, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1998; Naphtali Lewis, *Leitourgia and Related Terms*, în *Greek, Roman and Byzantine Studies*, vol. 3, 1960, p. 175–184, vol. 6, 1965, p. 227–230; Ene Braniştе, *Liturgica generală, cu noţiuni de artă bisericească, arhitectură şi pictură creştină,* ediţia a II-a revăzută şi completată, Bucureşti, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1993, p. 650–653, 661–662.

[2] Vezi, pentru critica teoriilor, Al. Mareş, *O traducere în limba română din jurul anului 1100?*, în „Contemporanul", nr. 20 (1853), 14 mai 1982, p. 10; idem, *Scriere şi cultură românească veche*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005, p. 33–34.

[3] Editat iniţial, într-o manieră discutabilă, de Spiridon Cândea (MA, V, 1960, nr. 1–2, p. 70–92), textul a fost restituit filologic şi comentat de Al. Mareş, la Editura Academiei, în 1969; pentru o prezentare sintetică a cărţii vezi şi Ion Gheţie, Al. Mareş, *Originile scrisului în limba română*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1985, p. 259–266; idem, *Diaconul Coresi şi izbânda scrisului în limba română*, Bucureşti, Editura Minerva, 1994, p. 132–140.

LR, LX, nr. 1, p. 127–138, Bucureşti, 2011

BDD-A527 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:47:09 UTC)

descris pentru prima oară abia în 1927[4], singurul exemplar care se mai păstrează (în prezent, în Biblioteca Mitropoliei Ardealului din Sibiu) cuprinde numai *Rânduiala dumnezeieştii proscomidii* şi *Liturghia Sfântului Ioan Gură-de-Aur*. Apariţia cărţii se datorează intensificării propagandei calvine în Transilvania, prin care li se impunea preoţilor români, încă din 1567, „să propovăduiască cuvântul lui Dumnezeu, curat şi drept, în limba lor adevărată, românească, spre edificarea obştii”[5]. Decizia tipăririi *Liturghierului* pare să fi fost luată la sinodul „pentru slujba liturghiei”, convocat la Teiuş, în 16 octombrie 1569. Alte izvoare istorice certifică deja apariţia sa în anul următor, când „cărţile episcopului valah” erau trimise din Braşov, la 1 septembrie, principelui ardelean de la Alba Iulia. Mai explicit, într-o scrisoare adresată primarului Bistriţei, în data de 9 decembrie 1570, de către episcopul calvin Pavel Tordaşi, sub patronajul căruia se tipărise cartea, se menţionează cele două tipărituri româneşti, *Psaltirea* şi *Liturghia*, pe care preoţii erau obligaţi să le cumpere cu ocazia viitorului sinod. Prevalându-se de faptul că este o carte „pur ortodoxă”, P.P. Panaitescu excludea orice influenţă a Reformei în tipărirea acesteia, pe care o percepea ca o „operă independentă”, în consonanţă cu aspiraţiile culturale ale societăţii româneşti din acel moment[6]. Această teză a fost demontată de I. Gheţie, care a făcut o distincţie clară între conţinutul propriu-zis al cărţii şi mediul religios în care s-a efectuat traducerea[7]. Conform propagandei calvine, înlocuirea limbii slavone cu româna în oficierea slujbei era un prim pas spre convertire, iar schimbarea ritului tradiţional, care întâmpina rezistenţa clerului, putea fi amânată. Încă de la mijlocul secolului al XVI-lea, există mărturii documentare privind celebrarea unei liturghii bilingve în Transilvania, într-o formulă mixtă, limitată doar la citirea pericopelor evanghelice şi a predicilor în română, pentru a înlesni înţelegerea mesajului scriptural. Data tipăririi cărţii, stabilită iniţial conjectural, pe baza unor date de natură istorică, a fost fixată, în urma examenului filigranologic, de Al. Mareş, după apariţia *Psaltirii*, mai exact între 1 iunie şi 31 august 1570, la începutul sau la sfârşitul intervalului, în aproximativ 25–30 de zile, în funcţie de volumul relativ mic al tipăriturii. În privinţa sursei traducerii româneşti, unii cercetători (N. Sulică, P.P. Panaitescu) au presupus că aceasta ar fi tipăritura lui Macarie sau un alt text slavon identic. Menţionarea printre sfinţi a crailor sârbi Sava şi Ştefan Nemanja (călugărul Simeon), atât în versiunea lui Macarie, cât şi în cea a lui Coresi, a constituit un detaliu care a fost extrapolat ca un element peremptoriu de filiaţie. Independenţa celor

[4] N. Sulică, *O nouă publicaţie românească din secolul al XVI-lea: „Liturghierul” diaconului Coresi, tipărit la Braşov*, în 1570, Târgu Mureş, 1927.

[5] E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XV, partea I, Bucureşti, Atelierele Grafice Socec & comp., 1911, p. 626.

[6] P.P. Panaitescu, *Începuturile şi biruinţa scrisului în limba română*, Bucureşti, Editura Academiei, 1965, p. 163.

[7] Ion Gheţie, *Începuturile scrisului în limba română. Contribuţii filologice şi lingvistice*, Bucureşti, Editura Academiei, 1974, p. 179–180.

BDD-A527 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:47:09 UTC)

două versiuni a fost susținută de S. Cândea şi demonstrată, mai apoi, de Al. Mareş, printr-o comparație extinsă între textul coresian, pe de o parte, şi textul slavon din ediția lui Macarie, precum şi din alte liturghiere manuscrise din secolul al XVI-lea. Supoziția că textul *Liturghierului* ar fi fost tradus în întregime în vederea tipăririi, şi nu doar în varianta parțială în care a apărut[8], a fost respinsă de Al. Mareş, prin invocarea unor piese liturgice care se găsesc în forme identice în tipărituri coresiene anterioare, respectiv în *Catehism* şi în *Molitvenic*. Traducerea doar a celei mai uzitate liturghii, cu preluarea unor rugăciuni şi a unor psalmi deja publicați, denotă o lucrare încropită în mod precipitat. Sunt pertinente, în aceeaşi măsură, observațiile sale privind calitatea precară a traducerii, efectuată, probabil, în grabă, cu puțin timp înaintea imprimării, precum şi existența a două straturi de limbă: unul al traducătorului prezumtiv, mai slab reprezentat, localizabil în zona Banat-Hunedoara şi în centrul Transilvaniei, şi altul al tipografului-revizor, localizabil în Muntenia şi sud-estul Transilvaniei.

Ecoul pe care l-a avut ediția lui Coresi comportă câteva comentarii. A fost, oare, această apariție singulară în spiritul veacului sau a fost doar o tentativă temerară, fără răsunet? Deşi sunt indicii că s-a epuizat mai repede decât celelalte tipărituri coresiene, nu putem şti în ce măsură a fost utilizată efectiv în cadrul oficiului divin. Este cunoscută doar o singură copie, indirectă, după versiunea din 1570, şi anume cea executată de către popa Urs din Cotiglet (Bihor), aflată împreună cu un *Molitvenic* datat ante 1695 (BAR, ms. rom. 4151). Această prelucrare destul de târzie poate sugera, într-adevăr, faptul că au circulat mai multe cópii descinse din tipăritura braşoveană. Cea dintâi traducere a *Liturghierului* nu a avut totuşi impactul scontat. Reticența preoților față de înlocuirea limbii liturgice s-a prelungit însă şi în secolul al XVII-lea, întrucât, în 1640, superintendentul calvin de la Bălgrad, Ştefan Geleji Katona, îi pretindea candidatului la scaunul mitropolitan „să interzică preoților de sub ascultarea sa predicarea în limbi străine şi să le poruncească de a săvârşi orice slujbă dumnezeiască înaintea obştei țărăneşti în limba lor, adică româneşte”[9]. O altă tipăritură izolată, *Slujebnicul* slavon de la Mănăstirea Dealul, din 1646, ar putea fi chiar reflexul unei desprinderi mai greoaie de rigorile tradiției. Între hotărârile adoptate la sinoadele convocate, în 1675, de mitropolitul Sava Brancovici figurează şi o recomandare, aparent în contradicție cu spiritul său antireformist, ca slujba „să să vestească în limba noastră, rumâneşte, carele ne-am născut, ca să înțeleagă toți creştinii”[10]. Mai mult, în canonul 8 al soborului, se instituia o prevedere drastică: „Popii carii nu să nevoiesc cu rumânie, ce tot cu sârbie, unii ca aceia şi lor făcu-şi de către Dumnezeu pedeapsă şi de către poporani urâciune şi

[8] Cf. P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 162.

[9] I. Lupaş, *Documente istorice transilvane*, vol. I, 1599–1699, Cluj, Tipografia „Cartea Românească”, 1940, p. 207.

[10] Tim. Cipariu, *Acte şi fragmente latine româneşti*, Blaj, Tipariul Semin. Diecesan, 1855, p. 148.

BDD-A527 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:47:09 UTC)

săborului scădeare, aceia cu un cuvânt să să oprească din popie”[11]. S-a opinat, de asemenea, că, încă din timpul lui Vasile Lupu şi Matei Basarab, în cadrul slujbei graiul românesc era „introdus de fapt, nu mai era trebuință de vreo decretare, mai ales că nime nu se opunea la aceasta”[12]. În pofida acestei tendințe tot mai evidente, conservatorismul clerului părea mai greu de dislocat. A.D. Xenopol explica această atitudine refractară prin faptul că un proces înnoitor de o asemenea profunzime era încă privit ca „o decădere din sfințenia vremurilor vechi, ca o îndepărtare de dumnezeire, deprinsă până atunci a asculta rugăciunile muritorilor în limba sfântă a slavonismului şi nu în acea profană şi slujind la nevoile zilnice, limba română”[13].

Vor trece mai bine de o sută de ani de la *Liturghierul* lui Coresi până la tipărirea unei noi ediții în limba română. Cel care îşi va asuma rolul de promotor al naționalizării cultului religios din Moldova va fi mitropolitul Dosoftei. El traduce şi tipăreşte la Iaşi, în 1679, „cu multă osârdie, să-nțăleagă toți spăseniia lui Dumnedzău, cu întreg înțăles”, *Dumnedzăiasca Liturghie*[14]. Publicarea cărții făcea parte dintr-un program mai larg, bine conceput. Din aceleaşi rațiuni ale accesului cât mai larg şi ale „înțelesului” cuvântului divin, el va publica şi alte cărți de slujbă în limba română, precum *Psaltirea de-nțăles* (*Psaltirea* slavo-română), în 1680, şi *Molitvănicul de-nțăles*, în 1681. În prologul intitulat *Cuvânt depreună cătră toată semințiia rumânească*, alcătuit după schema celui din *Cazania* lui Varlaam, din 1643, Dosoftei îşi motivează acțiunea sa novatoare prin dorința mărturisită ca „să-nțăleagă toți carii nu-nțăleg sârbeaşte sau elineaşte”. Într-o notiță cu întrebări şi răspunsuri din finalul predosloviei (cu text alternativ în slavonă, în greacă cu litere chirilice şi în română), el face un elocvent paralelism cu substrat dogmatic, citând, în acest sens, argumentele unui mare canonist din secolul al XII-lea, Theodoros Valsamon, patriarhul Antiohiei, în legătură cu obligativitatea limbii greceşti în slujba bisericească, în care se arată că aceia ce „vor fi de elineasca limbă cu totul nepartnici, pre limba sa slujască Svânta Liturghie”. Acelaşi text este reluat într-un apendice de la sfârşitul *Parimiilor*, numai în limba greacă cu litere chirilice, având titlul în română: *Mărturie cum că nu iaste oprit a să cânta liturghie rumâneaşte*. Un exemplar complet care conține acest text se află în biblioteca Institutului de Lingvistică şi Istorie Literară „Sextil Puşcariu” din Cluj, iar un alt exemplar fusese semnalat de episcopul Melchisedec, în 1883, în biblioteca mănăstirii Putna. Ediția din 1679 cuprinde numai *Proscomidiia*, urmată de cele trei liturghii constantinopolitane traduse din limba greacă, la care se adaugă: *Molitva colivelor, La Paşti, molitva*

[11] *Ibidem*, p. 149–150; vezi şi I. G. Sbiera, *Mişcări culturale şi literare la românii din stânga Dunării în răstimpul de la 1504–1714*, Cernăuți, Tipografia lui R. Eckhardt, 1897, p. 23.

[12] I.G. Sbiera, *op. cit.*, p. 20.

[13] Introducerea limbii române în biserică pe timpul lui Matei Basarab şi Vasile Lupu (1633–1654), în „Arhiva”, II, 1890–1891, nr. 7, p. 411.

[14] Editată de N.A. Ursu sub egida Mitropoliei Moldovei şi Sucevei în 1980. Vezi şi I. Ionescu, *Trei sute de ani de la tipărirea Liturghierului de Mitropolitul Dosoftei (1679–1979)*, în „Glasul bisericii”, XXXVIII, 1979, nr. 9–10, p. 995–1015.

BDD-A527 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:47:09 UTC)

cărnii, Ş-alta la Paşti, Molitva cea mare de la duhovnic, ucenicilor de ispovadă şi *Molitve de iertat a tot blăstăm şi afurisanie omului răpăosat* (în colontitlu: *Molitva de furisanie*). Ediția a doua, care apare tot la Iaşi, în 1683, este însoțită de nouă confirmare canonică din partea Bisericii Orientale, de data aceasta prin încuviințarea patriarhului Alexandriei. Cartea conține o gamă mai diversă de piese liturgice şi rugăciuni, fața de cele din ediția princeps, cu următoarele titluri: *Rândul la svințitul antimiselor, Molitva celor ce-ş aduc dar la svânta besearică den fruntea poamelor, Molitvă la area cea cu pâine, Molitvă la culesul viilor, Molitvă la blagosloveniia vinului în cramă sau în pivniță sau la besearică ce-ş duce creştinul vin nou, Slujba Vecerniei, Diaconiile Utrăniii, Rânduiala Bdeniei, scoasă din izvoadele ceale vechi greceşti, Rânduiala Polunoşniței, Văglaşeniile la Paşti, Molitve la Svânta Priceştenie, Molitvă la blagoslovitul mâțâşoarelor*. Sunt inserate şi două texte patristice şi postpatristice reprezentative: *Cazanie la Gioi mari a dintru svinți părintele nostru Ioan, arhiepiscopul de Țarigrad, Rostul de Aur* şi o *Rugă pentru creştinătate a Svântului Calist, patriarhul de Țarigrad*. Unele rugăciuni, printre care şi *Cazanie la Gioi mari*, sunt preluate din *Molitvănicul de-nțăles*. Doar *Otpusturile praznicilor celor domneşti* şi *Otpusturile preste săptămână* sunt reproduse integral în slavonă. În ediția a doua sunt omise textele *La Paşti, molitva cărnii* şi *Molitve de iertat a tot blăstăm şi afurisanie omului răpăosat*[15]. Traducerea lui Dosoftei este, totodată, şi expresia unei mutații de factură sursologică. Dacă la baza *Liturghierului* coresian s-a aflat o versiune slavonă, edițiile mitropolitului moldovean se revendică, după cum am văzut, de la izvoare greceşti, fiind recognoscibile unele influențe ale *Diataxei* lui Filotei IV, care se puteau exercita însă şi prin filieră slavonă[16].

Tot în 1679, în acelaşi an cu prima ediție a lui Dosoftei, în Bihor era copiat un *Liturghier*, de către popa Pătru din Tinăud, într-o versiune diferită de cea a mitropolitului moldovean[17]. Aceluiaşi copist i-a mai fost atribuit de către Florian Dudaş[18] şi un alt *Liturghier* scris în acest răstimp, care nu îi aparține însă acestuia, ci probabil lui popa Lup din Tetişu (Sălaj), al cărui nume apare în însemnări (BCU Cluj, ms. 2482). Textul prezintă unele convergențe cu cel al lui Dosoftei, dar şi multe deosebiri. Alte copii manuscrise fuseseră realizate în Țara Zarandului, printre care cele ale lui Alexandru Dumitraşcu Bălgrădeanul, din 1675, şi ale lui Lazăr diacul din Brad, în 1683, ambele păstrate în Biblioteca Mitropoliei Ardealului din Sibiu (ms. 18 şi, respectiv, 19). Au mai fost semnalate un *Slujebnic*, aflat în Muzeul Britanic din Londra, tradus de Mihail Moxalie, autorul *Cronografului* din

[15] Din prima ediție se mai păstrează trei exemplare la Biblioteca Academiei Române şi un exemplar la Biblioteca Academiei Române, filiala Cluj. Din cea de-a doua ediție, un exemplar se află la Biblioteca Academiei Române, iar altul la Biblioteca Națională.

[16] Vezi Petre Vintilescu, *Liturghierul explicat*, ed. cit., p. 27.

[17] Vezi Gh. Ciuhandu, *Vechi urme de cultură românească în Bihor*, în „Cele trei Crişuri", I, nr. 8, 15 septembrie 1920, p. 20–26; Atanasie Popa, *Un cărturar bihorean din secolul XVII-lea: popa Pătru din Tinăud*, în LL, XX, 1969, p. 194.

[18] *Manuscrise româneşti medievale din Crişana*, Timişoara, Editura Facla, 1986, p. 195.

BDD-A527 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:47:09 UTC)

1620, şi o *Liturghie a Sfântului Vasile cel Mare*, în greacă şi română, scrisă în 1683 de Mihail logofăt din Ţara Românească, existentă în Biblioteca Metocului Sf. Mormânt din Istanbul[19].

Demersul lui Dosoftei nu a condus însă la adoptarea efectivă a limbii române în cadrul serviciului liturgic. După un an de la apariţia tipăriturii de la Iaşi, gestul iconoclast al mitropolitului moldovean va fi indirect amendat de Teodosie, mitropolitul Ungrovlahiei, care va edita la Bucureşti *Svânta şi dumnezăiasca Liturghie*, cu textul slavon şi numai tipicul tradus în română, cu motivaţia că „liturghiia toată a o prepune pre limba noastră şi a o muta nice am vrut, nice am cutezat". În aceeaşi formă încorsetată de tradiţie va fi reeditată *Sfânta şi dumnezăiasca Liturghie* la Buzău, în 1702, şi la Iaşi, în 1715, cu o sporire însă a numărului de rugăciuni în limba română, pe aceeaşi linie înscriindu-se şi *Liturghia Sfântului Ioan Zlatoust*, tipărită la Rădăuţi, în 1745. Introducerea şi generalizarea limbii naţionale în biserică avea încă oponenţi în mediile clericale româneşti. În îndreptarul dogmatic, liturgic şi canonic alcătuit de patriarhul Dositei al Ierusalimului, împreună cu mitropolitul Teodosie, pe care arhiepiscopul ardelean Atanasie Anghel îl va semna, în 1698, cu prilejul hirotonirii sale de la Bucureşti, i se recomanda în mod expres ca „slujba de toate zilele să te nevoieşti cu de-adinsul să să citească toate pre limba slovenească sau elinească, iar nu rumâneaşte sau într-alt chip", însă i se permitea, în continuare, ca „Sfânta Evanghelie la leturghie să pui să să citească au sloveneaşte, au rumâneaşte"[20]. Dacă pentru traducerea cărţilor de lectură bisericească se manifesta o toleranţă mai mare, chiar o implicare efectivă, ca în cazul mitropolitului Varlaam, cea a cărţilor de slujbă era încă îngrădită de oficialităţile ortodoxe, sau cel puţin privită „cu rezervă şi neîncredere"[21]. Sunt edificatoare manuscrisele bilingve sau trilingve elaborate în această perioadă de tranziţie, printre care *Slujebnicul* slavo-greco-român al mitropolitului Ştefan I al Ungrovlahiei (BAR, ms. rom. 1790), un *Slujebnic* slavon, grecesc şi românesc (BAR, filiala Cluj, ms. rom. 1216), precum şi câteva liturghiere slavo-române (BAR, ms. rom. 1365, ms. sl. 794), care prezintă nu numai tipicul tradus în română, ci şi *Crezul* şi unele rugăciuni[22]. Acelaşi gen de bilingvism se perpetua, aşadar, în biserica românească la sfârşitul secolului al XVII-lea şi începutul secolului următor, ceea ce indică o cantonare într-un anumit „hibridism liturgic"[23]. Menţinerea limbilor considerate sacre în oficierea slujbei era percepută şi ca o reacţie în faţa propagandei calvine sau catolice. Nu poate fi ignorată nici dificultatea transpunerii şi adaptării cântărilor Sfintei Liturghii, impas pe care îl vor

[19] Radu Constantinescu, *Manuscrise de origine românească din colecţii străine. Repertoriu*, Bucureşti, Direcţia Generală a Arhivelor Statului, 1986, p. 236, 251.

[20] *Mitropolia Ungro-Valachiei. Condica sântă,* publicată dupre original de archiereul Ghenadie Craioveanu (Enăceanu), vol. I, Bucureşti, Tipo-Litografia Cărţilor Bisericeşti, 1886, p. 82; vezi şi T. Cipariu, *op. cit.*, p. 243–244.

[21] P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 222; vezi şi I. Gheţie, Al. Mareş, *Originile*, *op. cit*., p. 55–58.

[22] Violeta Barbu, *Preliminarii la studiul naţionalizării serviciului divin: principalele versiuni româneşti ale „Simbolului credinţei" (1650–1713)*, în LR, XL, 1991, nr. 1–2, p. 27.

[23] Cyrille Korolevskij, *Liturgie en langue vivante: Orient et Occident*, Paris, Éditions du Cerf, 1955, p. 68.

BDD-A527 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:47:09 UTC)

resimți traducătorii şi în cazul altor cărți de ritual (*Catavasier, Octoih, Minei, Triod*). Dincolo de aceste opreliști formale, în Transilvania şi în Banat vor fi executate, între anii 1695–1706, mai multe cópii ale *Liturghierului* de către Vasile Sturdze Moldoveanul, urmat şi de alți copişti, printre care dascălul Văsii din Şcheii Braşovului, dascălul Gheorghe din Vima Turzii, popa Niculae din Cigmău (Hunedoara) sau diacul Ştefan din Bociu (Cluj), texte care se distanțează, în mare măsură, față de versiunea lui Dosoftei.

Rolul de a definitiva acest proces i-a revenit mitropolitului Antim Ivireanul, considerat creatorul limbii noastre liturgice, care va publica o nouă versiune a *Liturghierului* în limba română, prin care „slavona era gonită din ultimul ei adăpost”[24]. S-au avansat însă ipoteze, deloc hazardate, privind atribuțiile restrânse ale lui Antim Ivireanul, care s-ar fi limitat doar la editarea textului, iar traducerea propriu-zisă, rămasă într-un cvasianonimat, i-ar fi aparținut lui Damaschin, ajuns apoi episcop al Buzăului şi, respectiv, al Râmnicului[25]. Cu toate că admitea calitatea sa de „săvârşitor” al cărților sfinte, N. Iorga era contrariat de faptul că Damaschin „s-a învoit ca lucrările sale să treacă supt alt nume, ca pe vremurile când era numai un «dascăl»”[26]. Pornind de la aceste premise, nu ar fi deci forțat să presupunem că declinarea paternității putea fi chiar prețul plătit de traducător pentru accederea la demnitatea arhierească. Abia mai târziu, în 1778, în prefața *Mineiului pe noiembrie*, episcopul Chesarie al Râmnicului recunoştea, cu probitate, acea „desăvârşită podoabă” pe care Damaschin o conferise atâtor scrieri rămase nepublicate în urma sa. Este curios faptul că această primă ediție nu a apărut ca o tipăritură autonomă, ci a fost inclusă în cadrul unui *Evhologhion*, imprimat de Mihai Iştvanovici, la Râmnic, în 1706. Precizăm că exemplarul complet de la Biblioteca Academiei Române prezintă cele două cărți legate separat, în două volume, însă cu aceeaşi foaie de titlu repetată, pe când un exemplar de la Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” din Cluj le păstrează în colligat, aşa cum credem că au fost imprimate inițial. De altfel, în vechile codice, Liturghia era încorporată în *Evhologhiu*, modalitate care s-a păstrat multă vreme[27]. Este posibil ca acest subterfugiu editorial să fi fost ales tocmai pentru a masca tipărirea *Liturghierului* în limba română. În vremea lui Constantin Brâncoveanu, slujba se efectua încă în limba slavonă, iar utilizarea limbii române era privită deseori ca un abuz religios. Dovadă sunt relatările lui Del Chiaro, care rememora, în 1718, faptul că „în unele biserici se slujeşte şi în limba valahă şi, la surprinderea mea, de față cu unii boieri, mi s-a răspuns că această inovație a fost introdusă în timpul din urmă”[28]. În cuprinsul celei

[24] N. Iorga, *Istoria literaturii româneşti*, vol. II. *De la 1688 la 1780*, ediția a II-a revăută şi larg întregită, Bucureşti, Editura Librăriei Pavel Suru, 1926, p. 85.

[25] Vezi Alex. Lapedatu, *Damaschin, episcopul şi dascălul, traducătorul cărților noastre de ritual*, în „Convorbiri literare”, XL, 1906, nr. 6–8, p. 563–581; Barbu Teodorescu, *Episcopul Damaschin şi contribuția sa la crearea limbii literare române*, în MO, XII, 1960, nr. 9–12, p. 635–636.

[26] *Istoria bisericii româneşti şi a vieții religioase a românilor*, vol. II, ediția a II-a revăzută şi adăugită, Bucureşti, Editura Ministerului de Culte, 1930, p. 101.

[27] Petre Vintilescu, *Liturghierul explicat*, p. 19.

[28] Anton-Maria Del Chiaro Fiorentino, *Revoluțiile Valahiei*, traducere de S. Cris-Cristian, Iaşi, Editura Tehnopres, 2005, p. 63.

BDD-A527 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:47:09 UTC)

dintâi secțiuni a tipăriturii din 1706 apar cele trei formulare ale *Liturghiei*, urmate de *Otpusturile prazdnicelor celor domneşti ce să zic la Vecernie, la Utrenie şi la Liturghie, Otpusturile preste săptămână ce să zic la Vecernie, la Utrenie şi la Liturghie* şi *Văzglaşeniile în zioa Sfintelor Paşti la canon după fieştecare peasnă*. Textul primei ediții a lui Antim Ivireanul, care prefigurează prototipul *Liturghierului* din biserica noastră, înrudit, evident, în unele porțiuni, şi cu textul lui Dosoftei, va fi reluat într-un volum distinct, cu titlul *Dumnezeieştile şi Sfintele Liturghii*, apărut, la Târgovişte, în 1713. Reeditările ulterioare[29] de la Bucureşti şi Râmnic vor urma cu fidelitate acest model, care se va impune şi în cadrul edițiilor scoase la Iaşi şi la Blaj, în jurul anului 1750, moment care consfințeşte cea dintâi încercare de unificare a limbii române literare[30]. Potrivit cronicii moldoveneşti a lui Ienache Cogălniceanu (sau Pseudo-Enache Kogălniceanu), oficierea slujbei în română a fost impulsionată de Constantin Mavrocordat, în cursul celei de-a doua domnii, între 1741–1743, după ce îşi încheiase cea de-a treia domnie în Muntenia, el dispunând să se aducă „cărți pi-nțăles din Țara Românească, căci în Moldova nu să afla Evanghelii, Apostole şi Leturghii, dând poroncă mitropolitul aceste cărți să le cetească pe-nțăles pe la bisărici, mai poroncind domnul mitropolitului şi episcopilor să facă tipografie fieştecari la eparhia lui, ca să să tipărească cărți pe înțăles”[31]. Adoptarea fără rezerve a traducerii munteneşti şi, implicit, a normei literare pe care o promova a fost un act deliberat, care avea acceptul unor înalte fețe bisericeşti, respectiv a mitropolitului Iacob Putneanul, în Moldova, şi a lui Petru Pavel Aaron, în Transilvania. În acelaşi timp, nici rolul tipografilor râmniceni veniți la Blaj nu poate fi neglijat în această privință, acțiunea de retipărire având, probabil, şi resorturi de natură comercială.

În fine, ediția pe care o va îngriji mitropolitul Veniamin Costache, publicată la Iaşi, în 1818, în două tiraje[32], marchează ultima fază în desăvârşirea acestui prototip[33] al *Liturghierului*, sub aspectul stabilirii textului de bază, urmat îndeaproape până în zilele noastre. Cărturarul moldovean restructurează discursul liturgic, realizând, totodată, o modernizare masivă sub aspect lexical[34]. El constată că în editările anterioare s-au strecurat „nu puține sminteale în cuvinte”, ceea ce îl

[29] A se vedea edițiile: *Dumnezeieştile şi Sfintele Liturghii*, Bucureşti, 1728, 1729, 1741, 1746, 1747, 1780; *Sfintele şi dumnezeieştile Liturghii*, Râmnic, 1733, 1747, 1759, 1767, 1787, 1813, 1817; *Dumnezeieştile şi Sfintele Liturghii*, Iaşi, 1747; *Liturghie*, Iaşi, 1759, 1794; *Dumnezeieştle Liturghii*, Blaj, 1756, 1775, 1807; *Dumnezeieştile şi Sfintele Liturghii*, Buzău, 1768; *Sfintele şi dumnezeieştile Liturghii*, Bucureşti, 1797; *Sfânta şi dumnezeiasca Liturghie*, Sibiu, 1798; *Sfintele şi dumnezeieştile Liturghii*, Sibiu, 1807, 1809, 1814, 1827.

[30] Vezi Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, Bucureşti, Editura Academiei, 1975, p. 389–390, 407.

[31] *Cronici moldoveneşti*. Pseudo-Enache Kogălniceanu, ediție critică de Aurora Ilieş şi Ioana Zmeu, studiu introductiv de Aurora Ilieş, Bucureşti, Editura Minerva, 1987, p. 16.

[32] *Liturghiile a Sfinților ierarhi Ioan Hrisostomul, Vasilie cel Mare şi Grigorie Dialog*, Iaşi, 1818.

[33] Petre Vintilescu, *art. cit.*, p. 524; idem, *Liturghierul explicat*, p. 28; în legătură cu versiunile *Liturghierului* românesc vezi şi Ch. Auner, *Les versions roumaines de la liturgie de S. Jean Chrysostome*, în *Χρυσοστομικά*, Roma, Libreria Pontificia di F. Pustet, 1908, p. 731–769.

[34] Vezi şi Scarlat Porcescu, *Limba română literară în opera Mitropolitului Veniamin Costachi*, în MMS, XLIII, 1967, nr. 1–2, p. 165–174.

BDD-A527 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:47:09 UTC)

determină să supună textul unei revizii radicale, printr-o colaționare cu sursele primare, după cum declară în prefață: „…şi am alăturat izvodul acel vechiu cu acel elino-grecesc şi slaveno-rusesc şi am văzut multă nepotrivire pre la multe locuri, atât în cuvinte, cât şi în învățăturile ce sânt aşezate printr-însa". Mitropolitul pledează, astfel, pentru înlocuirea, pe scară largă, a cuvintelor de origine slavă prin corespondentele lor de origine latină, precum *agneț* cu *pâine*, *blagoslovit* cu *binecuvântat*, *cădire* cu *tămâiare*, *dveră* cu *uşă*, *molitvă* cu *rugăciune*, *prestol* cu *masă*, *vohod* cu *întrare*. Ideile sale privind „latinizarea" textului vor fi amplificate în prefața-pastorală a noii ediții a *Dumnezeieştilor Liturghii* din 1834.

Vom pune, în încheiere, în paralel câteva pasaje din *Rânduiala Vecerniei celei mari* (denumită în toate tipăriturile, până la cea din 1818, *Rânduiala Bdeniei*), precum şi din *Rugăciunea de dinaintea Rugăciunii Domneşti* din *Liturghia Sf. Ioan Gură-de-Aur*, fragmente sugestive pentru stadiile parcurse în consolidarea tipicului celebrării serviciului liturgic, concomitent cu acceptarea unei norme literare supradialectale. Constatăm că structurarea *Liturghierului* urmează, sub aspect compozițional, câteva modele care s-au impus în evoluția sa: cel coresian, apoi cel elaborat de Dosoftei, cu o paletă mai diversificată a pieselor liturgice auxiliare, după care câştigă teren modelul muntean, constituit în primele decenii ale secolului al XVIII-lea pe coordonatele Râmnic–Târgovişte–Bucureşti. Cel din urmă se impune la un moment dat, fără rezerve, şi în celelalte două zone dialectale, Moldova şi Transilvania, unde limba formularelor liturgice este reprodusă aproape mecanic de la un text la altul. Este sesizabilă, pe de altă parte, mai ales în *Rânduiala Bdeniei*, o anumită influență pe care traducerea lui Dosoftei a exercitat-o, în secolul următor. asupra textului muntean. Reformarea rânduielilor liturgice, ca şi a limbajului de către Veniamin Costache este profundă, în multe privințe, normele moldoveneşti fiind înlocuite, cu mici concesii de ordin fonetic, de cele munteneşti. Substiturile lexicale enunțate şi operate de către cărturar în ediția sa din 1818 s-au transmis, în mod firesc, până la nivelului textului liturgic actual[35], diferențierile care mai apar fiind restrânse (*aprinzătoriul de candele – paracliserul, găteaşte – pregăteşte, făclie – lumânare, zălojim – încredințăm, cumineca – împărtăşim*). Întâlnim în fragmentele prezentate şi o excepție semnificativă, respectiv o similitudine între textul lui Coresi şi cel contemporan, reflectată prin sintagma *cuget curat* din *Rugăciunea de dinaintea Rugăciunii Domneşti*, cu alte corespondențe la ceilalți autori: *curată-mpreună ştiință* (Dosoftei), *curată cunoştință* (Antim Ivireanul), *curată ştiință* (Veniamin Costache)[36]. Limbajul liturgic a parcurs, aşadar, o perioadă de acumulări şi decantări, care coincide cu însăşi dezvoltarea limbii române literare.

[35] Am luat ca termen de comparație textul *Liturghierului* apărut în 1987 la Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române.

[36] Cf., în acelaşi context, formele: *curată ştiință* (edițiile *Liturghiilor*, Buzău, 1835 şi Mănăstirea Neamț, 1860), *curată cunoştință* (Bucureşti, 1855), *curată conştiință* (Bucureşti, 1887 şi 1895, Sibiu, 1902, Blaj, 1905); pentru *conştiință curată* optează şi Petre Vintilescu (*Contribuții la revizuirea Liturghierului român. Proscomidia. Liturghia Sf. Ioan Gură-de-Aur*. Studiu şi text, Bucureşti, Tipografia Cărților Bisericeşti, 1931, p. 140); forma *curat cuget / cuget curat* se generalizează însă în edițiile moderne; într-o relectură a discursului liturgic, Bartolomeu Anania înclină tot pentru sintagma

BDD-A527 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:47:09 UTC)

Rânduiala Vecerniei celei mari
(adică privegherea de toată noaptea şi Utrenia Învierii)

„După ce apune soarele, trecând puţânea vreame, toacă în toaca cea mare, iară aprindzătoriul de sveaştnice aprinde sveaştnicele şi pune sveaştnicul cel mic înaintea dverii cei mari. Iară preutul şi diaconul mărg de iau blagoslovenie de la cel mai mare, de va fi acolea, iară de nu va fi acolea, facă metanie la locul lui. Şi mărg de să-nchină înaintea icoanei lui Hristos, 3(*şti*), şi o sărută. Aşijderea şi la icoana Preacistii, apoi să închină înaintea dverii cei mari, 1(*şti*), şi spre strane să pleacă câte o dată. Şi, întrând în oltariu, ia preutul petrahirul pre sine şi felonul şi, luând cădelniţa cu tămâie, stă înaintea prestolului şi dzâce Molitva tămâiei, în taină".

(Dosoftei, *Liturghie*, Iaşi, 1683, f. 65^{r}–65^{v})

„După ce apune soarele, trecând puţintea vreame, toacă în toaca cea mare, iară aprinzătoriul de sfeaştnice aprinde sfeaştnicele şi pune sfeaştnicul cel mic înaintea dverii cei mari. Iară preotul şi diaconul merg de iau blagoslovenie de la cel mai mare, de va fi acolea, iară de nu va fi acolea, fac metanie la locul lui. Şi merg de să închină înaintea icoanei lui Hristos de trei ori şi o sărută. Aşijderea şi la icoana Preacestii, apoi să închină înaintea dverii cei mari o dată şi spre strane să pleacă câte o dată. Şi, întrând în oltariu, ia preotul epitrahilul spre sine şi Sfânta şi, luund cadelniţa cu tămâie, stă înaintea prestolului şi zice Rugăciunea tămâiei, în taină".

(*Evhologhion cu Liturghie*, Râmnic, 1706, p. 1–2)

„După ce apune soarele, trecând puţintea vreame, toacă în toaca cea mare, iară aprinzătoriul de făclii aprinde şi pune sfeaştnicul cel mic înaintea dverii cei mari. Iară preotul şi diaconul merg de iau blagoslovenie de la cel mai mare, de va fi acolea, iară de nu va fi acolea, fac metanie la locul lui şi merg de să închină înaintea icoanei lui Hristos de trei ori şi o sărută. Aşijderea fac şi la icoana Preacestii, apoi să închină înaintea dverii cei mari o dată şi spre strane să pleacă câte o dată. Şi, întrând în oltariu, ia preotul epitrahilul pre sine şi Sfânta şi, luund cadelniţa cu tămâie, stă înaintea prestolului şi zice Rugăciunea tămâiei, în taină".

(*Dumnezeieştile şi Sfintele Liturghii*, Târgovişte, 1713, p. 1–2)

„După ce apune soarele, trecând puţintea vreame, toacă în toaca cea mare, iară aprinzătoriul de făclii aprinde şi pune sfeaştnicul cel mic înaintea dverii cei mari. Iară preotul şi diaconul merg de iau blagoslovenie de la cel mai mare, de va fi acolea, iară de nu va fi acolea, fac metanie la locul lui şi merg de să închină înaintea icoanei lui Hristos de trei ori şi o sărută. Aşijderea fac şi la icoana Preacestii, apoi să închină înaintea dverii cei mari o dată şi spre strane să pleacă câte o dată. Şi, întrând în oltariu, ia preotul epitrahilul pre sine şi Sfânta şi, luund cadelniţa cu tămâie, stă înaintea prestolului şi zice Rugăciunea tămâiei, în taină".

(*Dumnezeieştile şi Sfintele Liturghii*, Bucureşti, 1728, p. 1–2)

„După ce apune soarele, trecând puţintea vreame, toacă în toaca cea mare, iară aprinzătoriul de făclii aprinde şi pune sfeaştnicul cel mic înaintea dverii cei mari. Iară preotul şi diaconul merg de iau blagoslovenie de la cel mai mare, de va fi acolea, iară de nu va fi acolea, fac metanie la locul lui şi merg de să închină înaintea icoanei lui

cuget curat (*Cartea deschisă a Împărăţiei. O însoţire liturgică pentru preoţi şi mireni*, Bucureşti, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2005, p. 218); în legătură cu lexicalizarea conceptului „conştiinţă" în vechile traduceri religioase româneşti, a se vedea şi Eugen Munteanu, *Lexicologie biblică românească*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2008, p. 372–379.

BDD-A527 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:47:09 UTC)

Hristos de trei ori şi o sărută. Aşijderea fac şi la icoana Preacestii, apoi să închină înaintea dverii cei mari o dată şi spre strane să pleacă câte o dată. Şi, întrând în oltariu, ia preotul epitrahilul pre sine şi Sfânta şi, luund cadealnița cu tămâie, stă înaintea prestolului şi zice Rugăciunea tămâiei, în taină".

(*Dumnezeieştile şi Sfintele Liturghii*, Iaşi, 1747, p. 1–2)

„După ce apune soarele, trecând puțintea vreame, toacă în toaca cea mare, iară aprinzătoriul de făclii aprinde luminile şi pune în sfeaştnicul cel mic înaintea dverii cei mari. Iară preotul şi diaconul merg de iau blagoslovenie de la cel mai mare, de va fi acolea, iară de nu va fi acolea, fac metanie la locul lui şi merg de să închină înaintea icoanei lui Hristos de trei ori şi o sărută. Aşijderea fac şi la icoana Preacestii, apoi să închină înaintea dverii cei mari o dată şi spre strane să pleacă câte o dată. Şi, întrând în oltariu, ia preotul epitrahilul pre sine şi Sfânta şi, luând cădealnița cu tămâie, stă înaintea prestolului şi zice Rugăciunea tămâiei, în taină".

(*Dumnezeieştile Liturghii*, Blaj, 1756, p. 1–2)

„După apusul soarelui puțin trecând, mearge aprinzătoriul de candele şi face metanie la cel mai mare. Deci iasă şi loveaşte în clopotul cel mare (sau în toaca cea mare), nu-i degrab, cetind «Fericiți cei fără prihană» sau Psalmul 50, linişor, de 12 ori. Şi, după aceaea, întră şi aprinde candelile şi găteaşte cadilnița. Şi aşa, iarăşi iasă şi loveaşte în toate clopotele. Şi, întorcându-să în bisearică, aprinde o făclie în sfeaşnic şi-l pune în preajma uşilor celor împărăteşti. Apoi face metanie preotului al căruia iaste rândul, iar preotul, sculându-să, face metanie la cel mai mare. Şi, mergând, face 3 închinăciuni înaintea Sfintelor Uşi şi la amândoauă stranele, iară frații şăd toți. Şi, întrând în Sfântul Oltariu, pune pre sineş epitrahilul, sărutând crucea ce iaste deasupra lui şi, luând cadilnița şi stând înaintea Sfintei Mease, pune tămâie şi ceteaşte Rugăciunea tămâiei, în taină".

(*Liturghiile a Sfinților ierarhi Ioan Hrisostomul, Vasilie cel Mare şi Grigorie Dialog*, Iaşi, 1818, f. [2]^{v}–[3]^{r})

Rugăciunea de dinaintea Rugăciunii Domneşti

„[Ț]ie punem viața noastră toată şi nădeajdea, de oameni Iubitoriu, Despuietoriu, rugămu-Ți-ne şi cearem şi cucerimu-ne: Podobeaşte noi a ne împreuna cu a ceriului Tău şi înfricoşat Ascuns, ceastă sfinție şi sufletească masă, cu cug[e]t curat, în lăsarea păcatelor, iertare greşalelor, întru Duhul Sfânt împreunare, în dobânda împărăției ceriului, nu întru pâră sau într[u] osândă".

(Coresi, *Liturghierul*, Braşov, 1570, f. 35^{r})

„Ție depunem viața noastră toată şi nedeajdea, Despuitoriule, Om iubitoriule, şi cucerim şi ne rugăm şi ne suplecăm: Spodobeaşte-ne să ne priceştuim de cereştile Tale şi straşnice Taine din această svințită şi sufletească masă, cu curată-mpreună ştiință, în iertare păcatelor, în iertăciune greşealelor, în de Duhul cel Svânt însoțâciune, în de-mpărățâia ceriului însorțâre, în cutedzarea cea către Svințiia Ta, nu în giudecare, nice în osândire".

(Dosoftei, *Dumnedzăiasca Liturghie*, Iaşi, 1679, f. 28^{v}–29^{r})

„Înaintea Ta punem toată viiața şi nădeajdea noastră, Stăpâne, Iubitoriule de oameni, şi cearem şi ne rugăm şi ne cucerim: Învredniceaşte-ne pre noi să ne împreunăm cu cereştile Tale şi înfricoşatele Taini ale aceştii sfinte şi duhovniceşti

BDD-A527 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:47:09 UTC)

mease, cu curată cunoştinţă, spre lăsarea păcatelor, spre iertarea greşalelor, spre împreunarea cu Sfântul Duh, spre moştenirea împărăţiei cereşti, spre îndrăznirea cea către Tine, nu spre judecată sau spre osândă".

(*Dumnezeieştile şi Sfintele Liturghii*, Târgovişte, 1713, p. 100)

„Ţie zălojim toată viiaţa noastră şi nedejdea, Stăpâne, Iubitoriule de oameni, şi cearem şi ne rugăm şi ne cucerim: Învredniceaşte-ne pre noi a ne cumineca cu cereştile Tale şi înfricoşatele Taine ale aceştii sfinţite şi duhovniceşti masă, cu curată ştiinţă, spre lăsarea păcatelor, spre iertarea greşalelor, spre împărtăşirea Sfântului Duh, spre moştenirea împărăţiei ceriurilor, spre îndrăznirea cea către Tine, nu spre judecată sau spre osândă".

(*Liturghiile a Sfinţilor ierarhi Ioan Hrisostomul, Vasilie cel Mare şi Grigorie Dialog*, Iaşi, 1818, f. 54[r])

THE LITURGIKON IN ROMANIAN LANGUAGE (A SYNTHETIC PERSPECTIVE)

(Abstract)

The author sets forth a retrospective view on the translations of the *Liturgikon* in Romanian language, the analysis encompassing the period beginning with the second half of the 16th century until the first decades of the 19th century. The study focuses on the specific manner in which the main religious book of ritual has imposed itself in the liturgical service. The replacement of the Slavonic language with the Romanian in the celebration of the religious service, done under the pressure of the Calvin propaganda, has been regarded as a first step towards conversion, so that the change of the traditional rite has been confronted at first with the opposition of the clergymen. There is serious proof regarding the celebration, throughout this period, of a bilingual liturgical service, in a mixed formula, limited to the reading of the Evangelical pericopes and of the preaches in Romanian. This type of liturgical hybridity has perpetuated itself, through the printing of some *Slavonic-Romanian Liturgikons*, until the middle of the 18th century. The study emphasizes that the structure of the Romanian liturgikon takes after certain patterns that have been imposed in the course of its evolution: the one printed by Coresi, in 1570, then the one elaborated by Dosoftei, in two editions, in 1679 and in 1683, and afterwards the pattern used in the Southern part of Romania, namely in *The Euchologion with Liturgikon* of Râmnic, in 1706, and the edition of Târgovişte, in 1713. These texts were edited by the metropolitan Antim Ivireanul, considered the creator of the Romanian liturgical language. The later editions are dependent on this very pattern, which was to be followed in a rather mechanical manner in the printings made in Moldavia and Transylvania as well, around the year 1750. This moment stands up for the important acknowledgement of the unification of the Romanian literary language. The edition published by the metropolitan Veniamin Costache at Jassy, in 1818, marks the last stage in the accomplishment of the Romanian Liturgikon prototype, which has been closely followed up to the present day.

Cuvinte-cheie: înlocuirea limbii slavone, naţionalizarea cultului religios, hibridism liturgic, unificarea limbii române literare.

Keywords: the replacement of the Slavonic language, the nationalisation of the religious cult, liturgical hybridity, the unification of the Romanian literary language.

Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară „Sextil Puşcariu"
Cluj-Napoca, Str. E. Racoviţă nr. 21

BDD-A527 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:47:09 UTC)